

Кавалеров Анатолій Анатолійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 124.5 + 17.021.2 + 17.022.1

ІДЕАЛ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ ІНДИВІДА ТА СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується ідеал як основа ціннісної свідомості індивіда та суспільства. Розкривається сутність ціннісної парадигми суспільства.

Ключові слова: ідеал, цінності, ціннісні орієнтації, свідомість, ціннісна свідомість, ціннісна парадигма, світогляд.

ИДЕАЛ КАК ОСНОВА ЦЕННОСТНОГО СОЗНАНИЯ ИНДИВИДА И ОБЩЕСТВА

В статье анализируется идеал как основа ценностного сознания индивида и общества. Раскрывается сущность ценностной парадигмы общества.

Ключевые слова: идеал, ценности, ценностные ориентации, сознание, ценностное сознание, ценностная парадигма, мировоззрение.

IDEAL AS THE BASIS OF THE VALUE CONSCIOUSNESS OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

The article analyzes the ideal as the basis of the value consciousness of the individual and society. The essence of value paradigm society.

Keywords: ideal, values, value orientation, consciousness, value consciousness, value paradigm, worldview.

Ідеали, виражаючи спрямованість людського світосприйняття від минулого до майбутнього, що лежить в темпоральних структурах людської свідомості, містять не тільки здатність передбачати майбутнє, будувати його різним чином, але і здатність певним чином інтерпретувати події, розуміти їх прихований сенс за допомогою розчленування історії на різні часові відрізки, які мають свій зміст і значення. Сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього представлено в ідеалах в смисловому взаємозв'язку, цілісності, утворює своєрідну часову модель, згідно з якою відбувається осягнення соціальної динаміки, розкривається її зміст, визначаються мети людського існування. Вони, таким чином, є відображенням загальних потреб, що спонукають людей до діяльності.

Ідеали, будучи кінцевими цілями діяльності, визначають спрямованість соціальних регуляторів, координують їх дії в механізмі соціальної регуляції і, отже, є провідним чинником у системі соціальних регуляторів діяльності, який визначає рівень соціальності цієї системи та її композицію.

Специфіка ідеалів як засобів регулювання об'єктивних відносин між людьми полягає в тому, що через них суспільство задає певні рамки по відношенню до поведінки індивіда у всіх сферах його життєдіяльності. В ідеалах відображаються не тільки завдання, які необхідно вирішувати, але і рішучість їх виконати. Ідеали – це спосіб осмислення дійсності, який містить у собі пошук нової реальності, відхід від існуючої, певну часову спрямованість духовних прагнень, що зумовлюють можливості культурної творчості.

Необхідно розуміти, що ідеали продукують цінності особистості, соціальної групи, соціуму, держави.

Розглядаючи ідеал як ціннісну свідомість індивіда та суспільства, важливо брати до уваги: іде́ал (лат. *idealis* від грец. *ἰδέα* – образ, ідея) є вищою цінністю; якнайкращим, завершеним станом того або іншого явища.

Проблема ідеалу є однією з важливих у соціальній філософії і увага до неї в сучасних

умовах не послаблюється, а, навпаки, загострюється.

Кожна культурно-історична доба виробляє свій ідеал, зумовлений конкретними суб'єктивно-об'єктивними чинниками, характерними саме для цієї епохи, який також виконує функцію орієнтира для окремого індивіда і для суспільства (окремої соціальної групи, класу, нації, народу). Ідеал виконує функцію регулятора і коректора суспільного розвитку, дає можливість зіставляти те, що досягнуто з тим, що повинно бути.

Виокремлюються дві форми ідеалу, а саме: ідеал як побудована суспільством концептуальна модель людини «вищого рівня» буття, як «сильна ідея», «ідеальний образ», як показник особистісної зрілості, досконалості суспільства. В ідеалі відображено все краще і прогресивне, що досягнуто, досягається і має бути досягнуто. Це – теоретична форма ідеалу.

В той же час ідеал – це жива дійсність. Це первинна, вихідна форма, яка існує як творчий, реальний зв'язок між сучасними, реальними умовами життєдіяльності індивіда і вимогами людини до гармонізації суспільних відносин, створення належних умов до буття людини, її активної діяльності, спрямованої на оволодіння новими соціальними умовами життя [1, с.93].

В свій час П. Д. Юркевич відзначав, що в кожному ідеалі необхідно розрізнити три моменти: 1) певний зміст; 2) пристойності, якими людина наділяє даний зміст; 3) віру людини в його істину або переконання, що цей ідеал не є самообманом, а співвідноситься із загальним порядком всього існуючого.

Уявлення про ідеал, як відомо, впливає на свідомість і вчинки окремих індивідів (соціальних груп, спільнот, класів, націй і т. д.), є одним з чинників визначення цілей і перспектив, слугує регулятором вибору засобів для їх досягнення, а також вибору орієнтацій на певний спосіб мислення, світосприймання, поведінки, на певні цінності матеріальної й духовної культури.

У кожної людини також є свій ідеал, якому вона слугує, підпорядковує все своє життя, порівнює з ним досягнуте і те, що прагне досягти в майбутньому. Ідеал, крім того, впливає на спосіб і характер думки людини, на її світосприймання, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації. Загальноприйнятою є думка, що чим вищі ідеали встановлює для себе людина, тим змістовніший рівень її духовного життя, тим змістовнішою є її система цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал є основою ціннісної свідомості індивіда та суспільства, критерієм оцінювання людиною предметів і явищ навколишнього світу. Ідеал, за переконанням дослідників, існує поза реальністю, хоч має не меншу силу впливу на свідомість людини, ніж те, що існує реально. Особливої сили ідеал набуває тоді, коли з ним співпадають життєві цілі та програми індивіда.

Проблеми взаємозв'язку ідеалу і мети (життєвої програми) уже неодноразово привертала до себе увагу дослідників і слід відзначити, що думки їх з цього приводу також розходяться. Мета, на думку окремих з них, є те, що людина бажає і може за певних умов досягти, але не кожне бажання може бути метою. Метою можна вважати таке бажання, яке стає мотивом до активної діяльності індивіда для його досягнення. Отже, й ідеал, як і бажання, не завжди може бути метою, а стає таким тоді, коли він є можливим для реального втілення в життя, для реального наближення [2, с.130].

Переконливою вважається точка зору, згідно з якою ідеал є результатом єдності пізнавального та ціннісного відношення до дійсності і ця єдність має чітко виражений аксіологічний характер. «Загалом суспільний ідеал відображає перш за все інтереси соціального суб'єкта та тенденцію розвитку суспільних відносин, включаючись у практичну діяльність у якості кінцевої мети, – стверджують М. Михальченко та З. Самчук, – він формує суспільну мету політичної, виховної і т. п. діяльності майбутнього суспільства в найбільш узагальненому вигляді» [3, с.62].

Суспільний ідеал часто вважають «формою випереджаючого відображення дійсності», тобто спроможності свідомості людини передбачувати майбутнє. В ньому відображається

національна ідея, яка в числі інших найістотніших моментів включає в себе мету існування етнічної спільноти, її історичного призначення, систему цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал має ще й таку характерну рису, як безкінечність, недосяжність. У тому разі, коли ідеал досягнуто, він перестає бути ідеалом, а стає звичайною реальністю. Перебуваючи у якості критерію оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, суспільних відносин, вчинків людей і будучи безконечним, він також зумовлює безконечність системи цінностей і ціннісних орієнтацій.

У зв'язку з цим і ідеал, і система цінностей та ціннісних орієнтацій є відносними. Їх відносність легко простежується, адже різні індивіди (соціальні групи, спільноти, класи, нації, соціуми) мають різні ідеали та різні системи цінностей, які можуть змінюватися, трансформуватися, їх компоненти і характерні риси можуть набувати інших властивостей і значимостей.

Однак ціннісна система й ідеал мають відмінності між собою: ідеал, на відміну від ціннісної системи, не може мати градації, порівняльного ступеня, оскільки він є безконечним і абсолютним. Цінності ж можуть відповідати ідеалові, а можуть і не відповідати. І чим більше ціннісна система індивіда, соціуму, соціальної групи відповідає їх ідеалу, тим більшої позитивної значущості вони набувають [2, с.132].

Ідеал може існувати як у сфері свідомості, так і у сфері підсвідомого і в переважній більшості саме цей, підсвідомий ідеал впливає на ціннісну свідомість людини. Однак той ідеал, який є одночасно і метою, тобто співпадає з метою, не може перебувати у сфері підсвідомого – він, навпаки, завжди осмислений і може виконувати функцію ціннісного критерію в процесі ціннісного ставлення індивіда до навколишньої дійсності. Без оцінки реальних явищ з позицій ідеалу, вважає Л. М. Столович, будь-яке ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності неможливе [4, с.58].

Сутність ідеалу, його зміст можуть визначати істинність чи хибність оцінки. Це характеризує той факт, що оцінка одного і того ж предмета, явища, вчинку людьми з різними ідеалами, тобто і з різними ціннісними системами завжди буде відрізнятися одна від другої. Прикладів цьому і в етиці, і в естетиці, і в політиці, а тим паче у соціальній філософії більш, ніж достатньо. Самі трансформаційні зміни, які відбулись в українському суспільстві, оцінюються індивідами з різними ідеалами і системами цінностей і ціннісних орієнтацій по-різному. Часто ці оцінки можуть бути повністю протилежними. Звичайно, характер такої оцінки визначає взаємозв'язок ідеалу індивіда (соціальної групи, спільноти, класу, соціуму, нації, народу) і їх ціннісної системи, ціннісних орієнтацій.

Від того, які цінності людина вважає для себе життєво важливими, які ціннісні орієнтації в певний період життєдіяльності зумовлюють її потреби, інтереси, стають мотивами її діяльності, таким змістом наповнюється сенс її життя. Втрачає людина в силу будь-яких суб'єктивно-об'єктивних чинників свою ціннісну парадигму, свій ідеал, вона одночасно втрачає і сенс свого життя, і байдужість, інертність часто доводять її до маргінального характеру. Отже, сенс життя людини можна розглядати і як його цінність.

Взаємозв'язок сенсу життя людини і системи її цінностей та ціннісних орієнтацій можна добре прослідкувати, коли розглядати його в історичному аспекті, адже кожна історична епоха формує свою ціннісну парадигму, яка й виступає одним із об'єктивних чинників визначення сенсу життя як суспільства в цілому, так і кожного індивіда зокрема.

В епохи соціальних криз питання сенсу життя, як і ціннісної парадигми, постає перед суспільством з особливою гостротою. Ломка стереотипів цінностей тягне за собою руйнування усталеного способу життя, а отже і його сенсу. І окрема людина, і суспільство потрапляють в ситуацію вибору нової системи цінностей і ціннісних орієнтацій, яка визначатиме й інший сенс життя.

Людина може вибирати з наявної палітри такі цінності, які найбільш відповідають її уявленням про ідеал, її домінуючим потребам. Саме цим пояснюється те явище, що за одних і тих же суспільних ситуацій у різних індивідів різний сенс життя (різні цілі, різна мета, різна

система цінностей і ціннісних орієнтацій).

Ієрархія цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда може будуватися за різними основами, але однією з основних є потреби й інтереси людини. Звичайно, в структурі інтересів і потреб кожного з нас є життєво необхідні, суттєві та другорядні інтереси і потреби. Тому й вічним є запитання: які ж потреби та інтереси, а, отже, і які цінності можуть забезпечити досягнення людиною щастя? Тим більше, що у кожної людини свій ідеал щастя, якому відповідає певна система цінностей і ціннісних орієнтацій, свої інтереси і потреби.

Проблема інтересу і потреб людини досліджується багатьма галузями науки, але першість серед них, звичайно, належить філософії. Інтереси і потреби, як правило, розглядаються у тісному взаємозв'язку. Людина, спілкуючись з предметами і явищами навколишнього світу, проявляє інтерес до тих з них, які можуть задовольнити ту чи іншу її потребу. Інтерес спонукає нас до дії, виступаючи в якості мотиву діяльності. Однак один і той же вид діяльності може мотивуватися різними інтересами і задовольняти різні потреби.

Інтерес, на думку автора, стає потребою тоді, коли проходить стадію мотивації. Отже, потреба є безпосереднє відношення індивіда до предмета потреби, а інтерес – це опосередковане відношення до предмета потреби. Таким чином, цінність як предмет потреби викличе до себе інтерес індивіда і стане потребою, спонукальною силою поведінки, його діяльності за умови, коли вона осмислюється як потреба і, проходячи через свідомість у вигляді бажань, устремлінь, мети, викликає мотивацію до діяльності, спрямованої на оволодіння даною цінністю.

На наш погляд, серцевину людської індивідуальності складає її світогляд. У філософській літературі є багато визначень поняття «світогляд», в тому числі і з позицій ціннісного підходу, за яким світогляд розглядається як узагальнена система поглядів людини на світ, на місце окремих явищ і самої себе в ньому, розуміння та емоційна оцінка людиною сенсу її діяльності й долі людства, сукупність наукових, філософських, політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних переконань та ідеалів людей.

За переконанням дослідників, у світогляді відображається життєва позиція людини, її ціннісні орієнтації, погляди на світ взагалі і світ цінностей, зокрема. Яким цінностям надаватиме індивід або суспільство більшого значення, таким і буде її погляд на сенс життя, його перспективи.

Світогляд, як і соціальні норми, ідеали, мета, сенс життя, уявлення про щастя, інтереси, потреби входить до складу внутрішньої структури індивіда і вступає з ними у тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість. Разом вони утворюють цілісну єдність, яка і являє собою ціннісну парадигму індивіда (соціальної групи, соціуму, всього суспільства тощо), яка є однією з детермінант соціокультурної трансформації.

Ціннісна парадигма не є чимось незмінним, непорушним. Вона постійно перебуває в динаміці, в процесі якої одні її компоненти можуть відігравати більш значиму роль у трансформаційних процесах, інші – відходять на другий план, потім може бути навпаки. Зміна значимості й сутності компонентів ціннісної парадигми може відбуватися поступово, спокійно, набуваючи при цьому і кількісних, і якісних змін, але які не виступають у суперечність із основною їх суттю.

Однак можуть відбуватися різкі, одночасні зміни всієї ціннісної парадигми або переважної більшості її компонентів. В даній ситуації настає конфлікт цінностей, а ще частіше вживають вислів «переоцінка цінностей», тобто настає своєрідна, на наш погляд, революція цінностей як окремих індивідів, соціальних груп, класів, так і всього суспільства, яка, як і будь-яка інша революція, ламає традиційні ціннісні норми, потреби, інтереси, змінює повністю (або ж частково) весь сенс життя, нищить намічену життєву перспективу.

Звичайно, наслідки ціннісної революції, як правило, позначаються на життєдіяльності кожного члена суспільства, кожної соціальної групи, класу, нації, всього народу даної країни. Все суспільство потрапляє в ситуацію невизначеності, нечіткості перспектив подальшого розвитку не тільки у відношенні системи цінностей, але і політичної структури, економічного

устрою та в інших сферах суспільного буття.

У таких випадках у першу чергу суспільство повинно виробити нову ціннісну парадигму, яка б відповідала новому суспільному устрою, новим соціальним цілям і перспективам і в той же час враховувала б інтереси індивідів, усіх соціальних груп тощо.

Затягування «перехідного» періоду має, як правило, непередбачені наслідки, які можуть стати на перешкоді всіх задумів щодо розбудови держави.

Динамічність суспільного розвитку, зміна соціальних структур, суспільних відносин, умов життєдіяльності людини, що супроводжуються руйнацією ціннісної парадигми, ціннісних орієнтацій індивідів і соціуму, ставить проблему дослідження взаємозв'язку і взаємовпливів цих процесів на одне з чільних місць у соціальній філософії. Якщо подивитися в минуле, то бачимо, що взаємодія ціннісної парадигми і соціально-політичних, економічних, культурно-освітніх змін у суспільстві завжди привертала до себе увагу багатьох дослідників, які по-різному тлумачили цей феномен: або ж відводили системі цінностей основну, вирішальну роль у цьому процесі, або ж пояснювали цю взаємодію лише з марксистських позицій розуміння суспільного розвитку, або ж взагалі заперечували такий взаємозв'язок і розглядали ці компоненти суспільного розвитку ізольовано один від одного.

Взаємовплив ціннісних парадигм, соціально-ціннісних норм як детермінант суспільного розвитку і тих суспільних трансформаційних процесів, характерних для певного історичного етапу, проявляється у різних формах і модифікаціях. У первісному та родовому суспільствах такий взаємовплив проявлявся у звичаях, традиціях, чітких правилах поведінки, взаємовідносин, які регулювали життєдіяльність кожної людини. Вони були обов'язковими для всіх членів суспільства і тому варіативність вибору цінностей була майже відсутня.

Трансформація родового суспільства в класове, що призвела до зміни всіх сфер життєдіяльності, відбувалася не без участі та впливу ціннісної парадигми, ціннісних орієнтацій усіх членів суспільства. Поява нових ціннісних орієнтацій збагачувала новим змістом традиції, звичаї, обряди, а розподіл праці та поява класових відносин викликали до життя нові ціннісні орієнтації, нові цінності.

Класовий устрій суспільства розділив ціннісну парадигму на декілька ціннісних систем, зокрема системи цінностей і ціннісних орієнтацій: а) експлуаторських класів; б) експлуатованих; в) церковних діячів та інших соціальних прошарків. Кожна система цінностей характеризувалася властивими лише для даного класу цінностями, що й зумовлювало особливості суспільних відносин, спосіб життя кожної соціальної групи.

Слід відзначити, що поряд з виділенням різних ціннісних систем, продовжувала функціонувати і загальносуспільна ціннісна парадигма. Це зумовлювалося тим, що всі суспільні прошарки мали спільну цінність.

У всі історичні етапи суспільного розвитку (аж до радянського періоду) основними в ціннісній парадигмі були не лише матеріальні, але й релігійні цінності, які вважалися основою духовної культури суспільства і духовності кожного індивіда. Матеріальні цінності виходять на перше місце уже в період розкладу феодального і зародження капіталістичного суспільства. Власне, саме орієнтація певної соціальної групи на матеріальні цінності як основні в ціннісній ієрархії й сприяла появі капіталістичних суспільних відносин, хоч марксистки вважали навпаки – вони стверджували, що регулюючий вплив цінностей і ціннісних норм як елементів суспільної свідомості має вторинну значимість і зумовлюються вони матеріальними відносинами.

З нашого погляду, не слід перебільшувати значимість ні одного, ні другого компонентів, що детермінують трансформаційні процеси, а розглядати їх у діалектичному взаємозв'язку. І якщо прийняти цей взаємовплив і взаємозв'язок за певну закономірність, то можна стверджувати, що зміна типу соціуму, суспільного устрою і типу ціннісної парадигми відбувається одночасно, паралельно, а не по черзі. Якщо, наприклад, у однієї соціальної групи (класу, спільноти тощо) виникають орієнтації на інші цінності та інші ціннісні норми і вони докорінно відрізняються від загальноприйнятих, а в цей же період в даному суспільстві

© **Кадієвська І. А., Нарядько Г. Я.**

сформувався умови, що можуть забезпечити їх реалізацію, то настає криза і в ціннісній парадигмі, і в самому суспільстві, яка призводить до ломки звичного соціокультурного середовища й до появи нового, часто невизначеного, а цей процес, як прийнято називати в наш час, є «перехідним».

Тобто, наслідком таких процесів і є поява нового суспільного устрою з одночасним вимиранням як старих суспільно-економічних відносин, так і старої ціннісної парадигми. Отже, відбуваються революційні зміни в усіх сферах життєдіяльності. Правда, революції є різні: одні відбуваються водночас, інші – тривають довгий період, проникаючи у свідомість та світогляд усіх членів соціуму. Приклади таких трансформацій уже мали місце в нашій історії, пересвідчитися в чому можна, пройшовши ретроспективний шлях у минуле нашої країни.

Ще й сьогодні в нашому суспільстві ситуація залишається досить невизначеною, нестабільною. При невизначеності соціального ладу, відсутністю чітких уявлень про перспективи на майбутнє, особливо про шляхи його досягнення, викликає турботу відсутність єдиної загальносуспільної ціннісної парадигми. Але загальносуспільне прагнення до європейських цінностей та ціннісних орієнтацій, готовність жертвувати багато чим заради Свободи, дає можливість позитивно дивитися у майбутнє України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: Модели психологического развития / Е. Б. Старовойтенко. — К.: Либідь, 1992. — 216 с.
2. Авелиани С. Ш. Природа знания и ценностей / С. Ш. Авелиани. — Тбилиси: «Мецниереба», 1989. — 182 с.
3. Михальченко М. Україна доби межичасся. Близк та убозтво куртизанів / М. Михальченко, З. Самчук. — Дрогобич: Фірма «Відродження», 1998. — 288 с.
4. Столович Л. Н. Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович. — М.: Политиздат, 1972. — 118 с.

Кадієвська Ірина Аркадіївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури

Нарядько Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 126+301

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

В роботі визначаються детермінанти формування особистості. До природних детермінант належать фізіологічні, генетичні, космічні, біосферні та географо-ландшафтні. Суспільство та культура, як засадничі складові соціального цілого, виступають соціальними детермінантами формування особистості. Виділяються три головні сфери, в яких відбувається становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Ці сфери об'єднує спільна риса – це процес розширення та примноження соціальних зв'язків із зовнішнім світом. З урахуванням наявних поглядів щодо структури соціальної діяльності можна виділити такі її складові: соціальні потреби, інтереси, свідомість (духовність), організація, матеріально-речові засоби, предмет, умови, результат діяльності. Всі ці елементи відіграють важливу роль в процесі соціалізації, тому також виступають як детермінанти становлення особистості.